

Измина повече от половин век от смъртта на Иван Вазов. В българската литература навлизаха и навлизат все нови поколения. При навършването на 125 години от рождението на народния поет редакцията на ЛМ се обърна към съвременни български писатели с молба да споделят с читателите на списанието своето днешно възприемане на творчеството на Вазов. Предложени бяха няколко ориентировъчни въпроса:

1. Кои произведения и качества на творчеството на Иван Вазов цените днес, в 1975 г.
2. Бихте ли посочили заглавия на книги от Вазов, които не са надживели своето време?
3. Как се възприемаше Вазов от Вашето поколение при навлизането Ви в литературата?
4. Каква е ролята на Вазовото творчество при формирането Ви като автор?
5. Как преценявате въздействието на Вазов върху бъдещите поколения — житейски и литературни?

ДОРА ГАБЕ (1888): КАКВО НИ ДАДЕ ВАЗОВ

Кой от нас не е закърмен още от дете с:

Малко цвете съм в полето,
аз съм синия синчеп. . .

Или със стихотворението:

Оня, който не обича
свойта татковина драга,
той се лош човек нарича. . .

Но в моята памет залегнаха най-дълбоко поемите от „Епопея на забравените“. Бях около дванадесетгодишна, когато, скачайки по дългата стръмна стълба на Шуменската девическа гимназия, чувах как сред веселите викове и възгласи на излизашите от класа ученички се носеше над всичко гласът на една ученичка от горните класове:

Нека носим още срама по челото,
синила от бича, следи от теглото. . .

Оттогава минаха над седемдесет години, но и днес не мога, четейки „Епопея на забравените“, без вълнение да си спомня гласа на ученичката, когато речитираше „Опълченците на Шипка“, особено края:

И днес йощ Балканът, шом буря захваща,
спомня тоз ден бурен, шуми и препраша
славата му дивна като някой ек,
от урва на урва и от век на век!

Когато четяхме „Под игото“, героите се присаждаха в младите ни души. Цялата ни същност беше станала рожба на Вазов, негов патос, негов обич, негов патриотизъм.

Минаха годините на гимназията, на университета, бяхме под влиянието на европейската култура и литература, но Вазов остана дълбоко закътан в паметта ми. Беше епоха на устрем, с който бързахме да настигаме европейското равнище, да заживеем с новите, съвременни проблеми, да достигаме майсторството на големите световни поети и писатели. Вазов не тръгна по тоя нов път на тогавашната млада българска литература. Отричаха го. Помня как не можех да се съглася с отношението на списание „Мисъл“ към Вазов. Можеха ли да изкоренят заседналите в нашите души дълбоки чувства, расли с героите на „Опълченците на Шипка“? Колкото и да ми доказваха, че лириката на Вазов е вече отживяла, че стихът му е тромав, езикът несъвременен — в мен бе останало от Вазов нещо по-голямо и значително, което не можеше да се изкорени. Усещах, че в мен не е преставал да звучи чрез гласа на ученичката гласът на Вазов, с топлотата на синовна обич към България, с патоса на епохата, наситена с надежди и очаквания за освобождение, с оптимизма и геройството на нашите възрожденци, с любов към Русия:

Затуй те любим кат баща
и чакаме като Месия

Може би затова и до днес ме привлича героичното и се родиха капитан Райчо, Малкият добруджанец, Вела. Може би!

Когато един ден проф. Иван Шишманов доведе у дома „на чай“ поета Вазов, видях как очите на Боян светнаха. Като че ли посрещаше най-близкия си човек! Тоя ден беше един от щастливите от моето минало, защото разбрах, че Боян Пенев не го подценява като другите писатели около „Мисъл“. Дали това беше влияние на Шишманов? Не зная. Бяхме много млади. Но едно нещо беше ясно за всички ни него ден: Вазов владееше душите ни. Без него бихме били безотечественици. . .

ХРИСТО РАДЕВСКИ (1903):

1. Вазов е онази хубава — и слънчева, и дъждовита — пролет, която осигури културното плодородие на следосвобожденска България. И ако оприличим всяка негова книга на някой ден от тази пролет, не бих могъл да назова нито един от дните, който да не носи безезите на цялата пролет. Тоест нито една книга, в която да не се усеща творческата стихия на поета. Но мога да назова най-паметните дни от тази пролет, сиреч най-хубавите му — според мене — произведения. Това е лириката му, неговата гражданска и патриотична лирика, и стихотворенията му за природата. Сред тях, разбира се, на първо място стои цикълът „Епопея на забравените“. От прозата — най-хубавият и досега български роман „Под игото“, повестта „Чичовци“, голяма част от разказите и пътеписите му. Не съм възхитен от драмите му, от любовните му стихотворения и писма. Има нещо безпомощно и еснафско в любовните излияния и в белетристичните му произведения, и в лириката му, и в писмата му. И като ги чета, ми става неудобно за този титан на художественото слово, за тоя проникновен познавач на българския душевен свят.

Вазов — това е България, с нейната своеобразна природа и бит, с нейното минало и потенциално бъдеще. Той даде най-пълна картина на националния

ни живот след освобождението ни от османско иго. Но този живот се развива, много неща в него отживяха времето си, умират и се раждат нови. И естествено е, че много Вазови творби, свързани с тогавашните събития, случки и настроения, сега са загубили първоначалното си значение, тъй като мотивите им са вече изчезнали. Зер поетът почина преди повече от половин столетие!

2. Казах вече, че много от неговите произведения — особено от стихотворенията му — са изгубили първоначалното си значение и читателят никога няма да се върне към тях. Но във всяка негова книга ще се намери нещо, което е в съзвучие с днешните ни мисли и настроения. Заглавия чак на книги, които не са надживели своето време, не бих могъл да посоча така уверено, но заглавията на мъртвите стихотворения са твърде много. Излишно е да ги изброявам. Той е създал към 1300 стихотворения, поеми и преводи и голяма част от тях сега не работят. По споменатите по-горе причини. И това е естествено.

3. В литературата дали съм навлязъл — не зная. Но по онова време, когато вече имах силно влечение към тази област и ме вълнуваха обществените въпроси — към Вазова имах раздвоено отношение. Той беше признатият духовен представител на България, него широко печатаха в читанките и христоматите и изучаваха в училищата. От друга страна, революционната българска общественост — начело с комунистическата партия — имаше критично и почти отрицателно отношение към него. Не можеха да му простят ония произведения — особено стиховете му, — с които се легитимираше като представител на патриотарска България.

И понеже голяма част от интелигенцията беше под влиянието на партията, настроенията срещу поета обхващаха широки кръгове. Тия настроения се увеличаваха още и от представителите и почитателите на Пенча Славейков, който — както е известно — от свои позиции атакуваше Вазова. При това по времето, когато поколението, към което аз принадлежа, имаше вече активно отношение към литературата — на преден план бяха символистите. И ние се увеличахме по тяхната изявна противовазовска форма.

Но патриотарските стихове на Вазова бяха, разбира се, наслоения на времето, епидемия, която не отмина и поета. Именно епидемия, а не същина на творческото му битие. И трябва веднага да се отбележи, че Вазов не обмълви нито дума против болшевиките и против Октомврийската социалистическа революция. Събитие, което той доживя и което целият буржоазен печат ругаше. Толкова силна беше обичта му към Русия и толкова възвишен беше неговият възрожденски демократизъм. Това революционна България навремето не можеше да оцени и доброволно го отстъпваше на ония, на които той не принадлежеше с основната стихия на творчеството си.

Както казах, аз изживях двойствено отношение към него. Още като ученик почнах да пиша стихове под влиянието на неговата лирика, голяма част от която и досега зная наизуст. Като ученик в горните класове — вече под влиянието на настроението срещу него — се отнасях отрицателно към представителя на официална България, но продължавах да си обичам художника Вазов. И си спомням такъв случай. В Ловешката гимназия. Учителката по литература ни предава урок за него. И заговори за стихотворението „Новото гробище над Сливница“, от което почна да се възхищава. Тогава аз, който бях много стеснителен и на публични диспути не се решавах да излизам, не знам от какъв дявол подбутнат — току се обадих от чина: „Но за коя България скърби Вазов? За царска България. . .“ Учителката ме изгледа, ядоса се и каза: „Като много знаеш, излез та предай урока!“ И аз с целия си акъл се дигнах от чина, отидох до черната дъска и почнах да бръщолевя, че Вазов казва на загиналите, че единичка България била достойна за тях. . . , но това е буржоазна България, а има и друга България, за която поетът не споменава. . . И тъй нататък. . .

Учителката ме послуша, послуша, па отсече: „Я си сядай на мястото, стига си дрънкар глупости!“

Тогава училищата още не бяха фашизирани. По-късно за такива работи изключваха и нещо повече. Пък и никой учител нямаше да си позволи такъв демократизъм.

И си спомням още, че по онова време между учениците се разпространяваше не помня писмено или печатно, някаква поема против Вазова. От нея съм запомнил само едно четиристишие, което говори за настроенията срещу поета.

Три години да се миеш
на реката Стрема,
ти греха си да измиеш
нема, Вазов, нема.

По-късно обаче, когато фашизмът затъмни нашето небе, когато националната независимост на България беше продадена и гордостта на българина унижена — тогава той, този българин, — именно прогресивният българин — се върна към Вазова. И тъкмо тогава — през време на най-големия фашистки задух — се почувствува възраждането на народния поет. Възраждането му в съзнанието на революционния български читател, който виждаше в неговите произведения своята погазена България. И вече след освобождението от фашизма беше напълно естествено всенародното чествуване на поета.

4. Ще повторя — дали съм формиран като автор — не зная. Но като читател Вазов ми е бил винаги настоятелен писател. Макар че голяма част от произведенията му съм чел още като ученик — и до ден днешен сегиз-тогиз препрочитам нещо от него. Просто чувствавам духовна потребност за това. Както човек чувствава потребност да се види с хора и да отиде из природата. И винаги с възхищение откривам колко съвременен е той. Защото никой не познава така България и българина като него. И ако тоя българин, който той така многостранно и в толкова състояния е описал, преоблечеш в днешни дрехи и го поставиш на днешната му „работна площадка“ или в днешната му среда — ще видиш, че в основата си той почти не се е изменил. Че Вазов е схванал ония трайни черти от душевния живот и от характера му, които най-трудно се поддават на промяна.

Самата образност, разнообразие и удивително многоцветие на Вазовия език приличат на своеобразната, неравна и красива българска природа. И ти се възхищаваш от хубавата гледка — без да забелязваш грапавините по нея. Вазов борави така смело и свободно с българския език, както никой български писател. Като самия народ-езикотворец той пренебрегва много правила на граматиката и се движи по първичните закони на човешкото глаголене, а не по формалните канони на граматиките. Кам да има сега такъв титанически властител над езика, над днешния български език!

И ако дирим разковничето на огромния интерес на читателите към произведенията на писателя и днес — ей тука — в характеристиката на българина и езикотворчеството му — трябва да дирим това разковниче.

5. Мисля, че Вазов е и ще бъде незаменима житейска и литературна школа за ония, които идват след нас. За творците, разбира се, а не за околелитературните явления, за които изкуството е мода.

ГЕОРГИ КАРАСЛАВОВ (1904):

1. На първо място „Под игото“. После — „Немили-недраги“, „Чичовци“, „Митрофан и Дормидолски“. От разказите: „Една българка“, „Дядо Йоцо гледа“, „Иде ли“. От поемите: „Епопея на забравените“, „Грамада“, „В царството на

самодивите“. От пътеписите: „Великата Рилска пустиня“, „В недрата на Родопите“, „Един кът от Стара планина“. Много от лирическите му стихотворения. От драматичните произведения — „Службогонци“. Трудно е да се изброят всички произведения на Вазов, които са на високо идейно-естетическо равнище. Цения неговия непоклатим реализъм, обичта му към нашата земя, любовта му към руския народ.

2. Те са много — от всички родове и видове на литературното творчество.

3. Вазов беше любим писател на поколението, когато навлизах в литературата. Дори ония, които от сектантски съображения се правеха, че не го признават, и те го четяха с увлечение и наслада.

4. Дванадесетгодишен прочетох „Под игото“. Не би било точно, ако кажа, че ми направи силно впечатление — романът ме поразя и покори. Смятам, че ако в литературата ни беше само Вазов, със своите образцови творби от всички родове и видове, пак би имало българска художествена литература.

5. Колкото повече години минават, толкова повече Вазовото въздействие и обаяние върху всички български читатели ще расте.

АТАНАС ДАЛЧЕВ (1904): ВРЪЩАНЕ КЪМ ВАЗОВ

Аз принадлежа към поколението на тия, които не бяха се още достатъчно проникнали от обич към поезията на Вазов, когато попаднах под очарованието на Пенчо Славейков. Помамени от новите пътища, които ни чертаеше авторът на „Острова на блажените“, ние напуснахме тая поезия, както се напуша родна къща, за да се върнем след години като блудни синове към нея. Затуй и в нашето отношение към Вазов сега неизменно се примесва някакво чувство за виновност. Ние не можем без угризение да вземем негова книга в ръце.

Делото на Вазов мина с удивителна точност трите диалектически стъпала на Хегел. Признато, после отречено, то бе накрая наново утвърдено, но вече преосмислено при една нова обстановка, включено в един нов синтез. Забележителното при това е, че го преутвърдиха не други, а тъкмо тия, които бяха го отрекли: следовниците на Пенчо Славейков, от една страна, от друга — социалистите.

За начало на това ново утвърждение трябва да се смята несъмнено писмото на Гео Милев до брата на поета Борис Вазов. Проповедникът на модернизма у нас, отявленият експресионист искаше разрешение да състави антология от стихотворенията на стария народен поет, на чиято побеляла глава само 4—5 години преди това в една театрална рецензия слагаше „горещ булгур“.

Връщането към Вазов стана на два пъти: първо след Септемврийското въстание, после — след Втората световна война; и двата пъти успоредно с връщането към народа и борбите му.

Стиховете на Полянов, писани през Отечественната война за победите на нашия войник, ни напомниха настойчиво патриотичните стихове на Вазов от времето на Балканската война. Стиховете за Съветската армия-освободителка и нейния подвиг се сляха в съзнанието ни със стиховете на Вазов за Русия и Освобождението. Върнаха се в нашата литература не само тенденциите и насоките, но и темите и езикът му дори. Това не бива да се тълкува само като сходство, основано на еднаквите исторически обстоятелства, то не е отношение само, но и влияние, продължение.

Заблудени от формата на стиха, ние не виждаме достатъчно приноса на Вазов в поемата „Септември“ на Гео Милев: не само образа на поп Андрей, който ни препраща към „Епопея на забравените“, но до голяма степен реториката и стилът. Движението на словото в първата част на „Септември“ иде явно от оня откъс из „Пролога“ в сборката на Вазов „Сливница“, който Гео Милев беше поместил в своята „Антология на българската поезия“:

... Тогава...

България — майка на толкоз героя,
България цяла с историята своя,
със своите предания, ядове, беди,
стоманени мишици, бронзови гърди
и сила пет века в мъки калена;
със своята вяра, мисъл вдъхновенна,
въстана ужасна — лвица разярена —
и през гори, урви, през дъжд, сняг, думан,
в борба с урагана — сама ураган —
настръхнала, боса, страшна, дива, кална,
в гнева си отчаян почти идеална,
мина и с развени лъвски знамена
при Сливница спря се като планина.

И в три дни създаде цяла епопея.

А можем ли да се съмняваме във влиянието на Вазов при създаването на тетралогията на Талев?

Присъствието на Вазов ние чувствуваме днес и в белетристиката — с връщането ѝ към народа и народния живот, и в драмата — с историческите сюжети, и в лириката — с темата за родината и стремежа към катадневното, обикновеното. Неговото виждане и неговите интонации откриваме дори там, където най-малко бихме ги очаквали. Когато четем у Вапцаров

Майко, ти не го кори,
че отиде да се бие

ние неволно си спомняме едно от първите стихотворения на Вазов „Волентиринът“:

Не сди го, майко горка,
нито го кълни...
че сърцето му от жалост
веке не търпя,
че кръвта му млада с ярост
за бой закипя...

Стиховете на Валери Петров в „Меката есен“ за „Полегнала ѝ Тодора“ и възмущението на английските леди при тази песен са в най-хубавия смисъл на думата вазовски, а стихотворения като това за грамофонната плоча, забравена върху радиатора и стопена от топлината, със сюжета, с тона, с финала:

нешо ценно е умряло,
без веднъж да е изсвирено

будят упорито в паметта ни други стихове, които сме чели някога и ха-ха ще си спомним.

Днес Вазов е отново с нас, и ние не мислим да се разделяме вече с него.

ЕМИЛИЯН СТАНЕВ (1907):

1. Целия Вазов цена. Не мога да отделям от неговата цялостност несполучливите от пълноценните произведения, защото всички са свързани със съдбата и историята на народа. Вазов е най-малко противоречивият поет и писател в нашата литература. В него има разочарования, болка и тъга, но не и противоречия.

2. Има. Любовната му лирика.

3. Глупаво и надменно от страна на някои литературни среди. След Първата световна война имаше увлечения по модерните европейски и руски писатели — явление само по себе си лесно обяснимо, като се има пред вид катастрофално завършената за нас война, след която Вазов беше наречен патриотар, и слабата приемственост, без която не може да има наша културна почва.

4. Вазовото стихотворение „Борът“, което чух като дете в първи клас на прогимназията, е фактически най-точната дата за началото на моето литературно леточислене, защото от този ден и аз започнах да пиша стихове. Препрочитам дядо Вазов и сега трябва да призная, че той ме вълнува далеч повече, отколкото ме е вълнувал някога и ме кара да тъгувам за много похабени и може би безвъзвратно загубени наши духовни ценности.

5. Струва ми се, че въздействието на Вазов върху днешната ни младеж (за бъдещите поколения не мога да говоря) е слабо. Съмнявам се, че мнозина го четат и харесват, въпреки че всички знаят да пеят „Тих бял Дунав се вълнува“ или гледат на телевизията екранизирани неговии произведения. Намирам дори, че някои наши артисти не са вече способни да представят героите от „Хъшове“ или „Под игото“ така, както ги виждахме някога на сцената от вече покойни наши артисти. Това само по себе си говори достатъчно. . . Но трябва да отбележа друг един факт, а именно, че Димитър Талев, писател, зареден с възрожденски пламък, близък на дядо Вазов, се чете днес и от млади, и от стари. Така, че може би не съм прав по отношение на Вазов, не съм проверявал в библиотеките търсено на неговите книги. Дано греша, дано нашата младеж не е скъсала с националния ни поет!

НИКОЛАЙ ХАЙТОВ (1919):

1. Най-сочната книга на Вазов е, струва ми се, „Чичовци“. Няма друго произведение в българската литература с толкова ярки образи, български и тъй артистично изобразени. Обичам да чета и препрочитам „Епопея на забравените“, неговите разкази и пътеписи (особено „В недрата на Родопите“), които се равняват според мене по художествена стойност на неговите най-хубави разкази.

Във Вазовите произведения онова, което най-много ме завладява, е народността им дух в най-широкия смисъл на думата. Техният български характер и душевност. Ако има писател, който да олицетворява в своето творчество в най-висока степен българския дух, това е именно Вазов.

Той е българин, както се казва, „до мозъка на костите“.

2. Щом и сега ги издаваме, то значи, че всичките произведения на Вазов са надживели своето време, т. е. времето на своето съзряване, може би затова, защото и в най-слабите Вазови произведения има нещо „вазовско“, което ги прави интересни и все още сочни. Разбира се, в дългото надбягване към бъдещето може някои от тези произведения да отпаднат, като първите стихосбирки на поета, романът „Нова земя“ и пр.

3. За първи път аз започнах да се занимавам с литература към преди около 20 години. От моето поколение Вазов се възприемаше тогава (преди 20 години) така, както се възприема и сега. Не забелязвам в това отношение никаква промяна. Моето поколение е закърмено от Вазовата гърд и ще му остане вярно докрай. Нещо повече, лично на мене Вазов ми става все по-мил, може би защото във века на техническата цивилизация, блъскани от вълната на все по-засилва-

щото се уеднаквяване в материалната и духовната сфера, Вазов е оня спасителен остров, където човек може да застане на твърда, самобитна българска почва.

Аз се тревожа от това, че за сегашното младо поколение Вазов не е онова, което е за нас. Разбирам, ние сме по-близо до Вазов и до неговото време, ако щете — физически, до личните и национални проблеми на онова време и затова по-силно изпитваме неговото въздействие, но истина е и това, че през един доста дълъг период от време Вазов беше пренебрегван и в учебните програми, а също и от литературната критика. И тъкмо в този период от време, чини ми се, че се поразхлаби връзката на съвременното младо поколение и Вазовото творчество. Тревожа се от този факт, защото Вазов си остава най-добрата литературна „мая“ за узряването на добри българи и на добри човеци.

4. Аз съм отрасъл с Вазовите произведения и чувствавам, че тази среда силно ми е повлияла за формирането на моя светоглед, на естетическите ми похвати и позиции.

5. Няма никакво съмнение, че Вазов ще продължи да оказва влияние върху литературните поколения в бъдеще, що се отнася до степента на това влияние, тука са необходими няколко уговорки. Необходимо е първо да се каже, че в литературата не всеки от всекиго може да търпи влияние. Вазов е влиял и ще влияе на определени, поддаващи се на неговото влияние творци, поради обща духовна структура, нещо общо в таланта и т. н.

Няма съмнение, че за мнозинството от съвременните по-млади литературни творци Вазов няма онова значение и не оказва онова влияние, което е оказвал на по-предишните литературни поколения. Причината е и във времето, в силно видоизменилите се материална и духовна сфера на живота. За шастие в литературата не количеството, а качеството са решаващи и може да се случи, примерно казано, Вазов след нови петдесет години отсега нататък да повлияе на един силен „вазовски“ талант и да се получи една във вазовски дух силно въздействаща литература.

Тъй че аз никак не съм сигурен, че Вазовото влияние непременно ще отслабва. Това е една благородна традиция, с непредвидими размери и последици.

Сигурен съм още в едно: като прекалено се отдалечим от Вазов, ние рано или късно с възродена сила ще се върнем към него и към неговото творчество.

ПАВЕЛ МАТЕВ (1924):

1. Наред с имената на други велики български поети името на Иван Вазов е един от най-гордите паспорти на българската художествена писменост и култура. Ние не можем да си представим тази култура без „Епопея на забравените“, без „Под игото“ и „Немили-недраги“, без десетките други творби. Неговото творческо дело се извисява все повече и отдавна се е превърнало в символ на българската хубост и благородство. Защото във Вазовите творения е сбрана цяла България — Балкана и Родопите, Рила и Пирин, Тракия и Мизия, Дунав и Марица. В тях диша незабравимото нейно минало, древните ѝ герои и походи, свети славата на Търновското царство, горят въглени на българското родолюбие. В неговите страници живее огромната панорама на националноосвободителната борба: образите на Раковски, Левски и Ботев, на Паисий, на Волов и Чистеменски влязоха и останаха в нашите представи такива, каквито ги създаде неговият титаничен талант. Галерията Вазови герои, населяващи „Под игото“,

„Немили-недраги“ и „Чичовци“, и сега е главна типологическа характеристика на българите от онова време.

В творчеството на Иван Вазов живеят най-милите паметници на България — бледата Перушица, изпепеленият Батак, каменната Шипка, цялата черна и светла до болка мила наша земя. Творбите на Вазов станаха символ на онази постоянна благодарност, обич и вяност, която нашият народ питае към Русия. Вазов обезсмърти тази любов. Неговият език и до днес е неподражаем, гъвкав и твърд, лиричен и строг. Толкова години вече минаха, а този език не вехне и не старее, а живее и хубавее.

3. Най-напред трябва да видим времето, в което нашето поколение влизаше в литературата. Това беше времето на Деветосептемврийската революция и на годините, които я последваха. Тогава ние влагахме всичко в понятието революция. Ние дирехме главно нейните певци. Но Вазов е едно постоянно присъствие в нашия живот и трябва да кажа, че моето поколение чувствуваше непрекъснато това присъствие. И въпреки че тук-там се прокрадваха възгледи за някакво остаряване, то тези възгледи бяха много скоро превъзможнати и титанът се изправяше пред нас такъв, какъвто винаги е бил.

5. Той ще пребъде, защото се сбъдна спокойната му вяра — неговите песни се четат и все ще се четат в мирните простори на любезното отечество, където и него, и нас първи път ни е огряла зората; постоянно ще звучи словото му и постоянно ще шета неговата голяма слава. В този смисъл неговото въздействие върху бъдещите поколения — житейски и литературни — ще бъде постоянно.

ЙОРДАН РАДИЧКОВ (1929):

1. „Иде ли?“, „Под игото“, „Една българка“, „Дядо Йоцо гледа“. Героите на Иван Вазов са нещо повече от литературни герои, той ги направи осезаеми до такава степен, че понякога ми се струва, че можем да ги пипнем с пръст. Те са част от населението, безсмъртни поданици на отечеството ни. Никой още не е населил земята ни тъй богато с литературни образи, както това направи Иван Вазов. И до днес още, когато минавам през Искърския пролом, все чакам да зърна застанал на някоя канара слепият дядо Йоцо, който поздравява Нова България, когато преминавам през Шипка, не ехо от сражения кънти в ушите ми, а отекват Вазови стихове. Иван Вазов не подлежи на оценка, поне аз не се осмелявам да давам оценка, защото това би значело да се заловя да давам оценка на майчиното си мляко.

2. Някои негови книги не си спомням, но мисля, че не заради това, че са слаби; предполагам, че това по-скоро е слабост на паметта ми.

3. За съжаление ние малко говорехме за Иван Вазов, по-могъщо въздействие оказваше Йордан Йовков. Трябваше да мине много време, докато разберем (или поне аз докато разбера), че природата не трябва да се рисува, а тя трябва да бъде измислена, защото всяко истинско творчество е спор и съревнование с природата, и след като бъде измислена една природна картина, тогава вече ние ще трябва да се мъчиме да я сместим сред живата природа. Всичко видимо е строено с колосален замах, но то е подвижно, постоянно изменящо се. Изкуството подражава на този размах и се стреми да направи всяко творение статично, т. е. да му даде безсмъртие. Ето такива смислици и безсмислици витаеха в младите ни глави, от една страна, полуюсно, от друга страна, два пъти по-неясно, но ни спасяваше щастието, че всеки от нас бе учил буквар и първа читанка, или още по-точно, спасяваше ни обстоятелството, че всички ние бяхме открили с литературата на Иван Вазов.

4. Иван Вазов винаги ме е респектирал, но никога не ме е примамвал да го следвам. Мисля, че колкото и високо да го ценим, същевременно с това ние оставаме малко равнодушни към него. Може би само в историческата драма той има малко последователи. Това ме навежда на мисълта, че ние сме като какавидата, която е станала пеперуда и щом изхвърчи, бърза да забрави пашкула, от който е излязла.

5. Иван Вазов ще има въздействие и върху бъдещите поколения, но, както споменах по-горе, това въздействие ще бъде без опека.

ПЕТЪР КАРААНГОВ (1931):

1. В съзнанието ми, в чувството ми за българската литература, за нейната прелест, за нейното обаяние и звучност творчеството на Иван Вазов присъствува като цяло. Най-хубавите произведения на това творчество и аз, както всички българи, нося в паметта и сърцето си. И моето южно училище под Пирин планина в училищните делници и празници биваше най-често огласяно от Вазовите стихове, от тяхното въздействие, от порива им, от патриотизма им, от онова „О, Шипка! Три деня младите дружини. . .“

Не мога да си представя нито развитието на нашата литература, нито собственото си литературно възпитание и образование без „Епопея на забравените“, „Под игото“, „Немили-недраги“, „Чичовци“, без „Една българка“, „Иде ли?“, „Дядо Йоцо гледа“. . . Трудно ми е да кажа: ето точно тези и тези качества на това творчество ценя. То е един цял свят, по-точно един цялостен свят, който не може да бъде делен на части. Пленява ме трогателната простота на този свят, присъствието на народния живот, на небето и звездите, на цветята и животните на България, на миризмите и звуците на нашата земя във всичките годишни времена, точността на жестовите и думите на хората, които населяват, пленява ме патриотичният порив на това творчество, миризмата на барут и здравец, шумът на планински потоци и бистри студени чешми, възрожденската вяра в съдбата на родината ни, пленява ме простотата на словото, естествеността, с която се свързват и подреждат думите, сочността и прелестта на синтактичните фигури, езиковите изненади. . . Ще си позволя да си припомня Вазовия куплет:

Разбира ли някой колко хубост, мош
се крий в речта ти гъвкава, звънлива —
от руини тонове какъв разкош,
какъв размах и изразитост жива?

Жива изразитост, миризма, багра, светлина и истина има в словото на Вазов. В неговото творчество дълбоко ме впечатлява мощното като водопад народностно и национално чувство, отговорността пред народа, пред историята. Могъщо и непокатимо стои това творчество вътре в цялата наша национална култура. Без него като че бихме се чувствували по-малко българи.

4. Струва ми се, че писателят расте и се оформя като писател върху почвата на цялата литературна традиция, дори и тогава, когато той декларира предпоставянето си към дадени свои учители в литературата.

Известно пряко влияние на творчеството на Вазов върху личните си литературни усилия намирам в поемата си за Братя Миладинови. Но голямото влияние на Вазов върху всеки български автор след него е в общия климат на нашата литература, в нейния народностен порив, в неотделимостта ѝ от народната съдба, в умилението и обичта към българската природа, в преклонението пред простотата на народния живот, пред народната песен, народния празник, поздрав, смях и ридание.